

KATEGORIZACIJA ETNIČKOG IDENTITETA U POPISIMA STANOVNIŠTVA: IZMEĐU TEORIJSKIH SHVATANJA I STATISTIČKE PRAKSE

Aleksandar KNEŽEVIĆ, Nevena RADIĆ**

Brojni teorijski pristupi već više od pola veka naglašavaju opadanje značaja tradicionalnih elemenata etničkog identiteta, pa čak i njihovo iščezavanje u korist nadnacionalnih koncepata. Međutim, u praksi se kontinuirano dešavaju potpuno suprotni procesi, a svest o pripadnosti određenoj etničkoj grupi ne samo da je ostala važan deo ukupnog društvenog života, već i njen značaj u određenim okolnostima naglo raste. U tom smislu, u radu su razmatrani primeri Francuske i Srbije, u kojima su različiti teorijski koncepti etničkog identiteta proizveli dva različita pristupa etno-statističkoj popisnoj praksi. U svim popisima stanovništva Srbije od polovine XIX veka do danas centralno mesto su imala pitanja o statičnim etno-kulturnim kategorijama, veroispovesti i maternjem jeziku, dok je pitanje o nacionalnoj pripadnosti postavljano u svim sprovedenim popisima posle Drugog svetskog rata. Sa druge strane, iako ima najdužu tradiciju popisa u Evropi, zvanična etno-statistička evidencija stanovništva u Francuskoj je već duže vreme determinisana konstantnim odbijanjem etničke kategorizacije i izostankom pitanja o primarnim etničkim obeležjima stanovništva. Umesto toga, nadnacionalni koncept građanske pripadnosti je dobio centralno mesto, dok se u funkciji politike integracije imigranata u popisima postavlja i pitanje o državi rođenja. Ostaje dilema o odnosu preovlađujućih teorijskih koncepata etničkog identiteta i zvanične statističke prakse. Zato je u radu prikazan dvosmeran uticaj etno-statističke kategorizacije i stvarne etničke strukture, i otvoreno pitanje da li statistika konstruiše etničke identitete, ili etnički identiteti konstruišu zvaničnu statistiku.

Ključne reči: *etnički identitet, popis, Srbija, Francuska, etnička kategorizacija*

Uvodne i metodološke napomene

Oživljavanje teorijskih rasprava o etničkom identitetu tokom druge polovine XX veka nije privuklo samo pažnju akademskih krugova, već je uticalo i na kreiranje političkih diskursa koji su determinisali ukupan javni

* Odsek za demografiju Geografskog fakulteta Univerziteta u Beogradu (Srbija); e-mail: knezevic@gef.bg.ac.rs

život u gotovo u svim višenacionalnim društvima, bez obzira na dostignuti nivo socio-ekonomskog razvoja. Etnički i socijalni pluralizam modernih društava, kao i sve masovniji migracioni tokovi inicirali su preispitivanje održivosti, kako tradicionalnih definicija etničkog identiteta, tako i razne nadnacionalne koncepte koji su najčešće nastajali identifikacijom etničke i građanske pripadnosti (državljanstva). Strepnja da će se etno-kulturni pluralizam negativno odraziti na etnodemografsku diferencijaciju pojačala je potrebu za kvantitativnim istraživanjima demografskih karakteristika stanovništva prema etničkim obeležjima, ali i za preispitivanjem metodoloških rešenja etno-statističke evidencije, počev od definicija, kategorizacije i statističke klasifikacije, pa sve do načina prikupljanja i objavljivanja krajnjeg proizvoda – podatka. Popisi stanovništva čine osnovu za etnodemografska proučavanja stanovništva Francuske i Srbije, u kojima su različiti teorijski koncepti etničkog identiteta proizveli različite pristupe etno-statističkoj popisnoj praksi. Iako su na formiranje recentne etničke strukture i diversifikaciju etnodemografskih tokova Srbije i Francuske uticali brojni istorodni faktori, ključna razlika se nalazi u neokolonijalnom i imigracionom karakteru današnje Francuske u odnosu na istorijski nasleđenu i geopolitički determinisanu etničku strukturu Srbije. U tom smislu, teorijska shvatanja etničkog identiteta stanovništva Srbije i Francuske su prolazila kroz različite evolutivne faze i zaustavila su se na dijametralno suprotnim pozicijama koje svoj statistički odraz imaju u popisnoj statistici.

U demografskoj nauci se najčešće ističe prioritet u sakupljanju, klasifikaciji i analizi podataka što su postupci koji su primereniji prirodnim naukama. Sa druge strane, u društvenim naukama prioritet ima planiranje istraživanja, odnosno definisanje predmeta istraživanja, vremenskog i teritorijalnog okvira, i cilja istraživanja. S obzirom na položaj demografije u sistemu nauka i izražen multidisciplinarni karakter etnodemografskih istraživanja, problem kategorizacije etničkog identiteta u popisima stanovništva razmatrali smo koristeći teorijska iskustva antropologije, etnologije i sociologije, kao i metodološka rešenja koja nude primenjene demografske oblasti kao što su antropološka, socijalna i politička i demografija. Labilnost definicija i kategorizacija elemenata etničkog identiteta (etničkih obeležja) u zvaničnoj statistici zahteva poseban oprez pri korišćenju izvora i primeni dostupnih etno-statističkih podataka u demografskim istraživanjima, a posebno pri definisanju javnih politika koje mogu direktno uticati na pravni, politički, ekonomski i ukupan društveni položaj stanovništva. Zato popisna statistika u ovom radu čini okvir istraživanja, a cilj je kvalitativna ocena uticaja usaglašavanja teorijskih shvatanja etničkog identiteta i metodoloških rešenja etno-statističke evidencije. U radu su sukcesivno obuhvaćeni popisi stanovništva Srbije i Francuske koji sprovedeni od XIX veka do

danas što ujedno predstavlja i vremenski okvir istraživanja, pri čemu je naglašena komparacija etničkih obeležja u novijem periodu. Očekivani rezultati istraživanja podrazumevaju potvrdu polazne hipoteze o neposrednoj refleksiji društvenih okolnosti na etno-statističku evidenciju u Srbiji i Francuskoj, a kroz implementaciju preovlađujućih teorijskih shvatanja etničkog identiteta u metodološka rešenja popisne statistike.

Osvrt na teorijska shvatanja etničkog identiteta

Jedan od centralnih problema demografije predstavlja činjenica da se većina demografskih teorija, počev od onih koje su zasnovane na temeljima klasične političke ekonomije (optimističkih ili katastrofističkih), preko bioloških, socioloških i matematičkih, pa sve do još uvek aktuelnog šablona koji nudi teorija/model demografske tranzicije, nije suštinski promenila, iako se demografija suočava sa potpuno novim izazovima. U tom smislu istraživanja koja su zasnovana samo na klasičnoj demografskoj teoriji i metodologiji često daju skromne i unapred očekivane rezultate aksiomatskog karaktera. Savremena demografija se bavi problemima od velikog društvenog značaja, a posebno kada govorimo o antropološkoj, socijalnoj i političkoj demografiji čiji rezultati često zauzimaju vodeće mesto u aktuelnim političkim debatama. U tom smislu, brojni teorijski pristupi koji dolaze iz antropogeografije, etnologije, antropologije, sociologije i politikologije već više od pola veka naglašavaju opadanje značaja tradicionalnih elemenata etničkog identiteta, pa čak i njihovo iščezavanje u korist nadnacionalnih koncepata. Međutim, u praksi se kontinuirano dešavaju potpuno suprotni procesi, a svest o pripadnosti određenoj etničkoj grupi, ne samo da je ostala važan deo ukupnog društvenog života, već njen značaj u određenim okolnostima naglo raste. Poslednjih decenija razvile su se brojne teorije o etničkom identitetu, a posebno o etnicitetu kao relativno novom pojmu o kome se od 60-ih godina XX veka još uvek vode polemike. U prvim značenjima pojam *ethnicity* je korišćen u različitim kontekstima, od osećanja pripadnosti jednom narodu koje dele članovi različitih etničkih podgrupa unutar američkih nacionalnih granica (*sense of peoplehood*), do osećaja lojalnosti (*feeling of loyalty*) koju detribalizovani Afrikanci ispoljavaju prema novim urbanim etničkim grupama. Pojam etniciteta je u američkim društvenim naukama nametnut početkom 70-ih godina, naročito posle pokretanja časopisa *Etnicity* (1974), kada je ova tema inicirala brojne konferencije i istraživačke programe u tolikoj meri da su Basham i De Groot (1977) ovaj period označili kao akademsku industriju etniciteta. „Ta bleštava karijera jednog, u društvenim naukama dotad gotovo nepoznatog, pojma tesno je povezana sa naglom pojavom konflikata krajem 60-ih godina koji su kategorisani kao etnički, a koji su izbili istovremeno u

industrijskim društvima i zemljama Trećeg sveta, kako u višeetničkim, tako i u navodno kulturno homogenim nacijama; regionalistički pokreti u Francuskoj i Velikoj Britaniji, jezički sukobi u Kanadi i Belgiji, problem etničke pripadnosti u Istočnoj Evropi“ (Poutignat, Streiff-Fenart, 1995: 23).

Sa druge strane izdvajaja se mišljenje da etnička grupa (skup pojedinaca definisan zajedničkim kulturnim nasleđem) kao fundamentalna socijalna kategorija počinje da konkuriše klasi. U tom smislu Brass (1991) ističe da se etnička zajednica može definisati kao forma socijalne organizacije alternativna u odnosu na klasu, dok je etnicitet forma identifikacije alternativna u odnosu na klasnu svest.

Jasno je da su teorijski okviri u kojima je razmatran etnički identitet najčešće u korelaciji sa državnim (nacionalnim) ili društvenim (socio-kulturnim, civilizacijskim) težnjama. Iako se u literaturi može pronaći više koncepata istorijskog razvoja teorija o etnicitetu (npr. primordijalizam, modernizam i post-modernizam),¹ uvažavajući hronologiju teorijskih shvatanja i cilj rada, izdvojili smo tri teorijska pravca zasnovana na definicijama i shvatanjima etničkog identiteta: primordijalizam, konstruktivizam i instrumentalizam.

Iako se koncept etniciteta kao primordijalne činjenice danas smatra prevaziđenim, primordijalizam je do početka 70-ih godina XX veka bio polazna tačka od koje su se razvijala kasnija razmišljanja, dok se danas smatra da je kritika ovog pravca obavezna pri svakom teorijskom razmatranju, ne samo pojma etniciteta, već etničkog identiteta uopšte. Začetnikom primordijalizma se u literaturi najčešće smatra Shils (1957) koji je izraz primordijalan koristio da bi potkrepio svoju tezu o značaju primarnih grupa u integraciji i reprodukciji globalnog stanovništva. Geertz (1963) iznosi tezu o postojanju jednog tipa primordijalnih privrženosti koje proizilaze više iz osećanja prirodne bliskosti nego iz društvene interakcije. Navedeni pristupi podrazumevaju „nasledne karakteristike etničkog identiteta koji se pripisuje (dodeljuje) od jednog pretka, pri čemu je etnička pripadnost duboko ukorenjena na osnovu prvobitne krvne veze sa sopstvenim precima“ (Yang, 2000: 42). Primordijalistički pristup podrazumeva ključnu ulogu primarnih faktora poput zajedničkog biološkog i kulturnog porekla pripadnika kao determinante postojanja i održanja određene etničke grupe. Osnovne posledice koncepta nasleđenog

¹ U ovom radu neće biti rasprava o opravdanosti, naučnoj zasnovanosti i oceni određenih teorijskih shvatanja etničkog identiteta. U tom smislu, autori ne iznose vrednosne sudove, niti sugerišu podele teorijskih promišljanja o etnicitetu. Izdvojena su tri teorijska pravca koja su, prema našem mišljenju, u zavisnosti od dominantnog ideološkog pravca i istorijskog trenutka, mogla imati suštinski značaj za kategorizaciju i definisanje etničkih obeležja u popisima stanovništva Srbije i Francuske.

(pripisanog) identiteta su nepromenljivost etničke pripadnosti i stvaranje čvrstih etničkih granica.

U okviru primordijalizma se u opštem smislu mogu izdvojiti dva pravca, sociobiološki i kulturološki. Sociobiološki pravac naglašava značaj sociobioloških faktora, naročito srodstva u određivanju etničke pripadnosti. Van den Berghe (1981) smatra da etnička pripadnost potiče iz nuklearne porodice, potom proširene porodice i najzad etničke grupe, a njen kontinuitet objašnjava srodstvom. Drugi pravac je zasnovan na kulturalizmu koji naglašava značaj zajedničke kulture (npr. zajednički jezik ili zajednička religija) koja određuje nastanak i pripadnost jednoj etničkoj grupi, čak i u slučaju kada ne postoje zajednički preci. „Različite rasne grupe ljudi koji su poreklom iz iste države, mogu da formiraju etničku grupu i zajednički etnički identitet, iako nemaju zajedničke biološke veze“ (Yang, 2000: 43).

Konstruktivizam, koji kao teorijski pravac postaje značajan sredinom 1970. godine, zasnovan je na tezi o etničkoj pripadnosti kao društveno konstruisanom identitetu. Nadogradnjom konstruisanog identiteta etničke granice postaju fleksibilne, a etnička pripadnost dinamična, adaptibilna i varijabilna, što u statističkom smislu najbolje ilustruju rezultati etnodemografskih istraživanja flotantnih etničkih grupa (Radovanović, 1995; Knežević, 2011). Konstruktivizam obuhvata nekoliko pristupa etničkom identitetu. Yancey i sar. (1976) izlažu koncept pojavnog etničke pripadnosti koji umanjuje značaj uticaja kulturnog nasleđa, a naglašava pripadnost određenim socio-ekonomskim slojevima kao determinantu etničkog identiteta. Yang (2000) navodi da je ovaj koncept etničkog identiteta nastao u procesu intenzivne industrijalizacije, i navodi uticaj rezidencijalne koncentracije raznih imigrantskih grupa sa sličnim životnim stilovima i klasnim interesima na jačanje srodstva i prijateljskih veza, ali i samih identiteta.

U konstruktivističkom pravcu se može izdvojiti još nekoliko teorija o etničkom identitetu. Tako je istoričar Sarna (1978) razvio teoriju etnicizacije u nepovoljnim situacijama, odnosno pripisivanja etničke pripadnosti pojedincu (od strane vlade, škole, medija, crkve, svoje sredine ili čak imigranata) nekoj etničkoj grupi. U okviru konstruktivizma su i teze o etničkom identitetu kao istorijski zasnovanoj kategoriji u čijem centru se nalazi etnički, a ne nacionalni (državni) prostor. Novije socio-konstruktivističke ideje naglašavaju socijalni aspekt etničkog identiteta i rase kao polaznu tačku kod formiranja (konstruisanja) etničkog identiteta i njegovog kasnijeg očuvanja, a sa druge strane umanjuju značaj rodne osnove etniciteta, uticaja političkih i ekonomskih interesa u konstrukciji etničke pripadnosti i ograničenja koja nosi takav socijalni konstrukt.

Instrumentalizam tretira etnički identitet kao instrument ili strateško sredstvo kojim bi se ostvarili određeni interesi. Prema ovom teorijskom okviru, ljudi postaju deo neke etničke grupe onog trenutka kada od nje imaju najveće koristi, a etnička pripadnost egzistira zato što je korisna. Glazer i Mounihan (1975) smatraju da etnička pripadnost nije samo mešavina osećanja, već i sredstvo koje politička vlast uspešno koristi za unapređenje nekih grupnih interesa. Zato su etničke grupe ujedno i interesne grupe. U tom smislu etničke grupe nisu ni malo značajnije od društvenih klasa sa kojima se često poklapaju što dobro izražavaju pojmovi *ethclass* ili *nation-class* (Gillner, 1983) „Najekstremnija verzija instrumentalizma je sticanje i zadržavanje etničke pripadnosti ili identiteta jedino na osnovu želje da se dobije ili zadrži prednost“ (Yang, 2000: 46). Blaže varijante instrumentalizma kombinuju prednosti etničke pripadnosti sa emotivnim osećanjima iz čega je razvijena teorija racionalnog izbora. Ona pretpostavlja da ljudi teže da promovišu svoj socioekonomski položaj smanjenjem troškova sa jedne, i povećanjem potencijalne koristi, sa druge strane, pa se etnička identifikacija sa nekom grupom smatra izborom koji je zasnovan na racionalnom obračunu troškova i koristi od pripadnosti nekoj etničkoj zajednici. Razvijajući mogućnost primene teorije racionalnog izbora na izučavanje rasnih i etničkih odnosa Banton (1983) je uveo dva ključna stava: da bi stvorili grupe i kategorije pojedinci koriste svoje kulturne i rasne razlike pribegavajući procesima uključivanja i isključivanja; i etničke grupe se obrazuju procesima uključivanja, a rasne grupe procesima isključivanja. Ovaj teorijski koncept nudi pragmatično objašnjenje etno-statističke varijabilnosti određenih grupa kroz potiskivanje uticaja primarnih etničkih obeležja i naglašavanje slobodnog izbora sopstvenog etničkog identiteta. U tom smislu treba navesti da se „izbor“ etničkog identiteta ne mora uvek dovoditi u vezu samo sa materijalnim beneficijama, već može odražavati i psihološku satisfakciju, emotivno zadovoljstvo ili socijalnu privrženost.

Kada govorimo o evoluciji teorijskih shvatanja etničkog identiteta u srpskoj naučnoj misli treba naglasiti da je etnocentrizam bio polazna tačka u antropogeografskim i etnografskim istraživanjima koja su sprovedena već tokom XIX i početkom XX veka, pri čemu su ključnu ulogu imali antropogeografski radovi Jovana Cvijića na temelju kojih je razvijena buduća srpska etnološka škola. Cvijić je, pored geografskih, izdvojio i istorijske događaje, zone civilizacija i seobe naroda i etničkih grupa kao ključne faktore etnogenetskih procesa na Balkanskom poluostrvu, i postavio osnove gotovo svih kasnijih teorijskih pristupa tumačenju etničkog identiteta. Etnolozi uglavnom koriste demografske metode i izvore podataka kada su u skladu sa prirodom i ciljevima istraživanja, i kada omogućavaju prihvatljive interpretacije (Petit, 2013: 101). U tom kontekstu značajne priloge istraživanjima procesa formiranja, razvoja i

održanja etničkog identiteta na južno-slovenskom prostoru predstavio je etnolog Tatimir Vukanović, koji je u svom delu *Etnogeneza Južnih Slovena* (1974) komponente srpskog etničkog identiteta posmatrao kao rezultantu složenih etnogenetskih procesa na Balkanskom poluostrvu. Brojne priloge je ostavio Petar Vlahović koji se bavio pojmom etnosa, procesima etnogeneze, kao i formiranjem antropoloških, lingvističkih i etnoloških specifičnosti, naglašavajući genealoški princip faznih traženja rodonačelnika, predaka i pradomovine. Svojim polemičkim stavovima Vlahović (1992) je napravio određeni otklon u odnosu na etnocentrizam, smatrajući da etnolozi i antropolozi nemaju usaglašenu „etničku terminologiju“, pri čemu etnolozi pojam etnosa često shvataju kao primordijalnu činjenicu. Etnogeneza je dinamičan proces koji se odvija i teče kroz prostor i vreme, koji nije determinisan samo demografskim specifičnostima već i ukupnim društvenim razvitkom (Vlahović, 1982).

Noviji teorijski pristupi promovišu etnički identitet kao kulturni sistem koji se, iako kulturnim aspektima daju centralno mesto, oštro suprotstavljaju tradicionalnim shvatanjima kulture kao skupa opisivih crta. Iako je ovaj pristup prepoznat krajem XX veka kao neokulturalizam, on je, čini se, u srpskoj naučnoj misli bio isprovociran, pre svega značajnom etnodemografskom diferencijacijom, kako u današnjim državnim granicama Srbije, tako i na ukupnom južno-slovenskom prostoru. Interpretacija etničke strukture stanovništva koja je izvođena iz rezultata popisne statistike u periodu od 1921-2011. godine je neminovno tražila naučna objašnjenja koja su često izlazila iz okvira formalno-demografskih istraživanja, što je otvorilo put raznim interdisciplinarnim tumačenjima koja su zasnovana samo na deskriptivnoj statistici. To, u osnovi, i ne bi bio problem da ove rasprave nisu izlazile izvan akademskih okvira. Suprotno tome, paušalnost u vrednovanju značaja etničkog identiteta je u određenim društvenim okolnostima postajala sastavni deo političkih ideologija i odlučivanja, kako u periodu socijalističkog privida etničke jednakosti svih „naroda i narodnosti“, tako i kroz nacionalizam kao osnovni element modernog političkog mišljenja i delovanja. Sa druge strane, etnički identitet kao i nacionalizam bi mogli posmatrati kao vrednosno neutralne teorijske pojmove, pošto je za određenu političku opciju moguće pronaći ideološke, etničke ili religijske elemente, ali ne i naučne (Ribić, 2007).

Metodološka rešenja etno-statističke evidencije u popisima stanovništva Srbije i Francuske

Etno-statistička evidencija u Srbiji

Zaključci o karakteristikama etničke strukture stanovništva Srbije se izvode na osnovu zvaničnih podataka popisne statistike o etničkim obeležjima (nacionalna pripadnost, maternji jezik i veroispovest), a čija

upotreba zahteva određeni oprez. Ovo je važno jer su pitanja nacionalnog, jezičkog i verskog identiteta naročito izražena u javnoj sferi društvenog života i neraskidivo utkana u pravni i politički poredak svake države. Počev od pitanja suvereniteta, ljudskih prava, diskriminacije, koegzistencije, kao i očuvanja različitosti u nadnacionalnim integracijama ili multikulturalnim društvima, nacionalna, jezička i verska pripadnost stanovništva sa jedne, i pravni poredak sa druge strane, iznova se prepliću i međusobno određuju (Đurić i dr., 2014). Međutim, primenjena metodološka rešenja pri etnostatističkoj evidenciji stanovništva ostavljaju puno prostora za relativizaciju izvedenih demografskih pokazatelja i trendova.

Iako se prikupljanje podataka o etničkim obeležjima stanovništva Srbije vrši još od 19. veka, podaci koji su dobijeni u ukupno 16 popisa sprovedenih u Kneževini Srbiji i Kraljevini Srbiji u periodu od 1833. do 1910. godine su od neprocenjivog značaja, ali i sa ograničenim distribucijama podataka prema obeležjima stanovništva. U međuratnim popisima 1921. i 1931. godine, prikupljeni su podaci o veroispovesti i maternjem jeziku, ali bez pitanja o nacionalnoj pripadnosti. Iako je metodološkim uputstvima za popis 1931. godine bilo predviđeno i prikupljanje podataka o nacionalnoj pripadnosti, precizirano je da se svi deklarirani Srbi, Hrvati, Slovenci, Crnogorci, Makedonci i nacionalno neopredeljeni Muslimani, popišu kao Jugosloveni (Radovanović, 2007).

Direktno izvođenje nacionalne strukture stanovništva Srbije je moguće na osnovu podataka svih 8 sprovedenih popisa posle Drugog svetskog rata, a podaci o nacionalnoj pripadnosti su prikupljeni pod uslovima ustavnih načela koja su garantovala potpunu slobodu nacionalnog izjašnjavanja svih građana. „Iako Ustav ne predviđa izričito, sloboda izražavanja nacionalne pripadnosti u sebi sadrži i slobodu izbora nacionalne pripadnosti, pa i slobodu promene nacionalne pripadnosti prema sopstvenom izboru. Drugim rečima, sloboda izražavanja nacionalne pripadnosti prvenstveno podrazumeva individualni odnos prema sopstvenom identitetu“ (Đurić i dr., 2014: 15). Ponuđena metodološka rešenja koja su podrazumevala bezuslovnu primenu subjektivnog kriterijuma pri deklarisanju etničkog identiteta, u kombinaciji sa jakim ideološko-političkim uticajem na pitanje nacionalnog identiteta tokom jugoslovenskog perioda, imala su nepovoljan uticaj na pouzdanost popisnih rezultata jer su omogućavala vidne oscilacije u brojnosti pojedinih etničkih zajednica, odnosno pojavu flotantnih etničkih grupa (Radovanović, Radovanović, 1998; Knežević, 2007). Demografska proučavanja flotantnih etničkih grupa neizostavno otvaraju i problem shvatanja etničkog identiteta, kao i svih implikacija koje iz toga proizilaze u određenim političkim okolnostima. Iako su pitanja društveno konstruisanih identiteta zastupljena, pre svega, u teorijskim raspravama etnologa,

antropologa, sociologa i politikologa, treba naglasiti da priroda i percepcija etničkog identiteta ima svoj refleks, i u popisnoj, i u vitalnoj statistici, upravo kroz pojavu flotantnosti određenih grupa. Dakle, kada govorimo o nacionalnoj strukturi stanovništva Srbije, moramo imati u vidu činjenicu da statistika raspolaže brojem „nacionalno deklariranih“, koji ne mora da odražava i stvarnu etničku pripadnost (Radovanović, 1996; Mrđen, 2002; Knežević, 2011).

Pored navedenog, etnodemografska istraživanja dodatno otežavaju i česte promene statističkih klasifikacija nacionalnosti kroz uvođenje novih modaliteta, česte nedoumice oko definisanja naroda, nacionalnih manjina, etničkih grupa, kao i zbirno iskazivanje podataka za određene etničke zajednice. Ovome treba dodati da je nacionalna deklaracija u popisima stanovništva oduvek bila osetljivo pitanje sa izraženom političkom konotacijom, a rezultati o etničkoj strukturi stanovništva često mogu poslužiti kao indikator ukupne društvene klime.

U etnodemografskim istraživanjima maternji jezik se tretira kao objektivnije obeležje od nacionalne pripadnosti. Jezik je jedna od osnovnih karakteristika naroda, pa nije slučajno kada se nazivi naroda vrlo često slažu sa njihovim jezicima, dok se nepodudarnost jezičke i nacionalne pripadnosti najčešće javlja kod flotantnih etničkih grupa ili usled asimilacionih procesa, odnosno kada neke etničke grupe prihvataju kao osnovno sredstvo opštenja jezik preovlađujuće etničke sredine (Petrović, 1983; Knežević, 2012: 180). Pitanje o maternjem jeziku je bilo uključeno u sve popise sprovedene u periodu 1884-1910, a sa izuzetkom popisa iz 1948. godine, kontinuirano je postavljano i u periodu od 1921. do 2011. godine. Definicija maternjeg jezika koja je korišćena u popisu 1953. godine podrazumevala je jezik kojim lice u svom domaćinstvu pretežno govori i koji lice smatra svojim maternjim jezikom, dok se od 1961. godine pod maternjim jezikom podrazumevao jezik koji je neko lice naučilo da govori još u najranijem detinjstvu, odnosno jezik koji lice smatra svojim maternjim ako se u domaćinstvu govori više jezika. Od popisa do popisa dolazilo je do promena klasifikacija maternjeg jezika koje su najčešće bile usklađivane sa novim nacionalnim modalitetima koji su pronalazili svoje mesto u statističkoj nomenklaturi. Tako su 2002. godine uvedeni modaliteti: bosanski, cincarski i kineski, a 2011. godine klasifikacija maternjeg jezika je proširena za još šest modaliteta: bunjevački, jermenski, goranski, šokački, crnogorski i šopski jezik. Sa druge strane, jezik ne mora uvek biti dovoljna odrednica za pripadnost nekoj nacionalnoj grupi jer nije retka pojava da više etničkih zajednica govori istim maternjim jezikom, a u popisima deklariše različitu nacionalnost.

Prikupljanje podataka o veroispovesti takođe ima dugu tradiciju u popisima stanovništva Srbije, a pitanje je bilo postavljano u svih 6 sprovedenih popisa u Kraljevini Srbiji od 1884-1910. godine, u oba međuratna popisa 1921. i 1931. godine, i nakon Drugog svetskog rata 1953, 1991, 2002. i 2011. godine. U popisima 1921. i 1931. godine pitanje o veroispovesti postavljeno je bez naglašavanja subjektivnog karaktera, a odgovori su odražavali samo formalnu pripadnost određenoj veroispovesti. Razloge izostavljanja ovog pitanja u periodu od 1953-1991. godine treba tražiti u sistemskom odnosu tadašnje jednopartijske komunističke vlasti prema izražavanju verske pripadnosti, dok je njegovo vraćanje u popis stanovništva 1991. godine pre svega bilo u funkciji etničkog prebrojavanja i pregrupisanja u vreme generisanja državne krize, nego u dostizanju (vraćanju) osnovnih demokratskih tekovina vezanih, između ostalog, i za slobodno izjašnjavanje verskog identiteta. Pitanja o veroispovesti su bila otvorenog tipa, a odgovori su dobijani prema subjektivnom kriterijumu, odnosno na osnovu ličnog shvatanja religije i verskog ubeđenja. Pitanje o veroispovesti 1953. godine formulisano je tako što se za lice koje ima neko versko ubeđenje upisivala veroispovest koju ispoveda, a za lice koje nema nikakvo versko ubeđenje upisivalo se bez vere. Sa druge strane, u popisnici iz 1991. godine, pitanje o veroispovesti nije sadržalo dodatna uputstva, međutim prema Ustavu SFRJ, građanima je bilo zagarantovano slobodno ispovedanje vere. U popisima izvršenim 2002. i 2011. godine, pitanje o veroispovesti je formulisano uz pravnu poruku da prema Ustavu, građanin nije dužan da se izjasni.

Etno-statistička evidencija u Francuskoj

Iako ima najdužu tradiciju popisa u Evropi, zvanična etno-statistička evidencija stanovništva u Francuskoj je već duže vreme determinisana konstantnim odbijanjem etničke kategorizacije i izostankom pitanja o primarnim etničkim obeležjima veroispovesti, maternjeg jezika i nacionalne pripadnosti u etničkom smislu. Pitanja demografskih trendova i etničke strukture stanovništva su već tokom XIX veka dobijala na značaju u mnogim evropskim državama. U Engleskoj su se već vodile ozbiljne rasprave o posledicama depopulacije, a u Francuskoj su najugledniji statističari, javni radnici i lica iz sveta kulture i umetnosti (poput Lamartina, Zole, Simona ili Prusta) pozivali francuski narod i državu da učine sve što je moguće da se spreči demografska recesija među etničkim Francuzima, kao i da rast stanovništva ne počiva samo na doseljenicima i naturalizaciji stranaca (Radovanović, 2005).

U popisima sprovedenim tokom prve polovine XIX veka pitanje o nacionalnoj pripadnosti stanovništva Francuske je bilo nepostojano ili vrlo ekstenzivno, a prvi put je postavljeno u popisu 1851. godine. Suprotno istočno-evropskim državama u kojima je preferirano pitanje o etno-

kulturnoj pripadnosti, u Francuskoj je već tada postojao koncept građanske pripadnosti, dok je lista nacionalnosti predstavljala kombinaciju pravnog i političkog koncepta. „Glavna promena pitanja o nacionalnoj pripadnosti iz tog vremena datira iz 1889. godine, zakonskom primenom principa *just solis*, koji je podrazumevao određivanje nacionalne pripadnosti državom rođenja. Tako su u popisima iz 1891. i 1896. godine postojala tri moguća odgovora na pitanje o nacionalnosti: rođen od strane francuskih roditelja, naturalizovani Francuz i stranac – iz koje zemlje“ (Blum, 2002: 128). Informacije o državi rođenja i državljanstvu, odnosno o Francuzima po rođenju i onima koji su stekli francusko državljanstvo, kontinuirano se prikupljaju od 1881. godine, dok se prethodno državljanstvo ne beleži od 1962.

U popisima je moguće pronaći određene statističke podatke o državljanstvu, religiji i jezičkoj strukturi stranaca ili imigranata, a rede se mogu pronaći i u rezultatima određenih anketnih istraživanja. To znači da se umesto pitanja o etničkoj pripadnosti za razlikovanje stranaca od Francuza, odnosno imigranata od državljana Francuske, kao varijabla koristi zemlja rođenja što kreira takav model integracije koji podrazumeva postepeni gubitak kulturnog i jezičkog identiteta imigranta na putu ka sticanju francuskog državljanstva. Navedena kategorizacija ne pravi razliku između francuskih državljana na osnovu njihovog porekla pa su potomci doseljenika ostali nevidljivi za kvantitativna istraživanja, a s vremenom je postalo moguće ignorisati i druge elemente etničkog identiteta doseljenika, odnosno izbrisati nasleđe imigracije i pojačati proces asimilacije u jedinstvenu francusku naciju.

Dakle, u periodu od 1891. do 1999. godine, postojale su tri kategorije državljanstva koje su korišćene u zvaničnoj statistici – Francuz, Francuz po sticanju državljanstva i stranac (Simon, 1999). Od 1926. do 1946. godine, popisi su sprovedeni na svakih 5 godina (osim 1941. godine), u kojima se nalazi više od 350 strana tabela detaljno prikazanih glavnih karakteristika stranaca i naturalizovanih lica u Francuskoj. Ovakav poseban tretman stranaca i naturalizovanih osoba je prekinut između 1954. i 1968. godine, a to je i period tokom kojeg se privremeno pojavljuje kategorija francuskih Muslimana, dok je popis iz 1968. godine doneo potpuno novi pristup kategoriji nacionalna pripadnost. Nakon intenziviranja procesa dekolonizacije došlo je do oživljavanja interesa za stranom radnom snagom čiji je broj stalno rastao od početka 1960. godine, a što je evidentirano i u popisima koji su tada obuhvatali alžirske povratnike i druge grupe doseljenika koji su identifikovani na osnovu mesta rođenja (Simon et al., 2015).

Jedna od metodoloških novina je nastala kada se u popis uvodi nacionalna pripadnost ukrštena sa domaćinstvima i stanovima. Od 1975. godine,

nacionalnost postaje jedna od glavnih varijabli zajedno sa polom, starošću ili aktivnošću, a popisi iz 1982. i 1990. godine su nastavili ovu praksu.

Kategorija imigrant pojavila se prvi put u popisu 1999. godine. U poslednje dve decenije uveden je određen broj promena i to na prilično diskretan način. U popisu iz 1990. godine kategorija imigrant je dobila širu upotrebu, što je bilo najbliže kategoriji stranac. Ovu kategoriju je ubrzo sistematski uključio u statistiku INSEE (Nacionalni institut za statistiku i ekonomske studije), a stvaranjem nove agencije HALDE (Visoki organ za antidiskriminaciju i ravnopravnost) 2005. godine promovisano je prikupljanje statističkih podataka o etničkoj i rasnoj različitosti francuskog stanovništva sa ciljem preciznijeg praćenja diskriminacije i procene uticaja antidiskriminacionih prava. Sa povećanjem etničke raznovrsnosti usled imigracije zagovornici građanskog nacionalizma su sve više insistirali na inkluzivnijoj definiciji identiteta, koja je više u skladu sa politikama usmerenim ka integraciji kroz upotrebu francuskog jezika u javnoj sferi. Ovaj stav ilustruje bliske veze između političkog diskursa i etničkih i jezičkih klasifikacija.

Podaci o veroispovesti nisu prikupljeni od 1882. godine, što u Francuskoj predstavlja jedan u nizu formalnih odraza tumačenja sekularizma, kao i poštovanje privatnog karaktera verskih i duhovnih uverenja.

Etnički identitet – od primordijalne činjenice do statističke konstrukcije

Etnički identitet je samo jedan od mogućih identiteta koje osoba stiče tokom života, a u zavisnosti od toga da li za osnovu identifikacije (prepoznavanja, usvajanja, određivanja) uzimamo kulturu, religiju, etnos, pleme ili naciju, vezuje se i pojam identiteta za neku od navedenih kategorija. Pojam identiteta je formulisano najpre u psihoanalitičkoj teoriji i shvaćen je kao najšira osnova za određivanje individualnog osećanja pripadnosti. Sa druge strane, pojam etnosa je različito definisan i primenjivan kao istraživački koncept. „Dok su u starijim definicijama etnosa izdvajane statičke kulturne kategorije kao objektivni pokazatelji pripadnosti (običaj, jezik, nošnja, teritorija, religija), u novijim definicijama pojam etnosa se povezuje sa pojmom etničkog identiteta i premešta naglasak sa kulturnog sadržaja na manifestacije etničkog kroz međugrupne kontakte, analizirajući članove grupe u određenim situacijama. Može se reći da je sa uvođenjem pojma etničkog identiteta uvedena i subjektivna dimenzija u proučavanju etnosa uopšte“ (Petrović, 1989: 9). Gde je pozicionirana zvanična statistika u svemu tome? Prema važećim međunarodnim preporukama za sprovođenje popisa nedvosmisleno su naglašeni politički senzibilitet i subjektivna dimenzija etno-kulturnih

obeležja. Takođe se navodi i da je slobodna izjava ispitanika od suštinskog značaja, i da pripadnici određenih manjinskih grupa mogu biti posebno osetljivi na diskriminaciju na osnovu etničkog ili religijskog identiteta. U tom smislu je preporučena posebna pažnja pri sprovođenju popisa u cilju zaštite i kontrole objavljivanja podataka (United Nations, 2006: 95).

U svim popisima stanovništva Srbije od polovine XIX veka do danas centralno mesto su imala pitanja o etničkim obeležjima, pri čemu direktno pitanje o nacionalnoj pripadnosti ima kontinuitet u svim sprovedenim popisima posle Drugog svetskog rata. U metodološkom smislu pitanja o etničkim obeležjima su bila otvorenog tipa, postavljana su na sličan način, a odgovori su dobijani prema subjektivnom kriterijumu etničke samo-identifikacije. Jedna od posledica je pojava etničkog prikriivanja i stvaranja tzv. flotantnih etničkih grupa, čija je brojnost promenljiva od popisa do popisa, a nepoklapanje stvarnog i deklarisanog etničkog identiteta predstavlja ključni problem u etnodemografskim istraživanjima koji često nije moguće rešiti korišćenjem samo zvanične etnostatističke građe i isključivo u okviru etnodemografije (Knežević, 2011: 143).

Na popise stanovništava Srbije, direktno ili indirektno, su uticali društveno-politički tokovi, počev od unitarističke ideologije jugoslovenstva koja se reflektovala kroz metodologiju prikupljanja i objavljivanja etno-statističkih podataka 1921. i 1931. godine, preko uspostavljanja tzv. „jugoslovenskog modela socijalizma“ koji je podrazumevao rešavanje otvorenog nacionalnog pitanja konstruisanjem novih nacionalnih modaliteta, preko atmosfere etničkog prebrojavanja i ciljanog etničkog raslojavanja uoči raspada zajedničke države Južnih Slovena, pa sve do popisa nakon demokratskih promena koji su bili sprovedeni u uslovima snažne dominacije koncepta tzv. „političke korektnosti“ (tabela 1). Iz navedenog bi se moglo zaključiti da je skoro svako izjašnjavaње o etničkoj pripadnosti imalo političku konotaciju koja se kvantitativno mogla meriti u popisnim podacima, počev od pokušaja da se na ideološkim osnovama naprave nove etničke konstrukcije, do pokušaja da se tzv. „ustavnim nacionalizmom“² pomire dva suprotstavljena koncepta suvereniteta, teritorijalni i etnonacionalni (Hayden, 1993).

² U članu 1 Ustava, predviđeno je da je Srbija država srpskog naroda i svih građana koji u njoj žive. Ovaj ustavni nacionalizam, kako ga često navode u literaturi, ipak nije potpun, jer državu ne određuje isključivo kao državu srpskog naroda, zbog toga što je navedeno da je Republika Srbija određena i kao država svih građana koji u njoj žive i zbog toga što se u istom članu ističe da je Srbija, zasnovana na načelima građanske demokratije i ljudskim i manjinskim pravima. Zbog ovoga se pre može nazvati umerenim, ili ublaženim ustavnim nacionalizmom. Takođe, ustav ne poistovećuje državu ni sa jednom religijom. Sa druge strane, iako je država svetovna tvorevina, ne znači da Ustav zabranjuje religije i njihovo ispoljavanje.

Tabela 1.
Statističke klasifikacije nacionalnosti – popisi stanovništva Srbije, 1948-2011.

1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
Srbi Šiptari Austrijanci	Srbi Šiptari Austrijanci	Srbi Albanci Austrijanci	Srbi Albanci Austrijanci	Srbi Albanci Austrijanci	Srbi Albanci Austrijanci	Srbi Albanci Austrijanci Aškalije	Srbi Albanci Austrijanci Aškalije Banjaši
						Belgijanci	Belgijanci Bošnjaci Bošnjaci
Bugari	Bugari	Bugari	Bugari	Bugari	Bugari Bunjevci	Bugari Bunjevci	Bugari Bunjevci
Vlasi	Vlasi	Vlasi	Vlasi	Vlasi	Vlasi	Vlasi Goranci	Vlasi Goranci
Grci	Grci	Grci	Grci	Grci	Grci Danci Egipćani Englezi	Grci Danci Egipćani Englezi	Grci Danci Egipćani Englezi
Italijani Jevreji	Italijani Jevreji	Italijani Jevreji	Italijani Jevreji	Italijani Jevreji	Italijani Jevreji	Italijani Jevreji	Italijani Jevreji Jermeni
		Jug-neopr.	Jug-neopr.	Jugosloveni	Jugosloveni	Jugosloveni Kinezi	Jugosloveni Kinezi
Mađari Makedonci	Mađari Makedonci	Mađari Makedonci	Mađari Makedonci	Mađari Makedonci	Mađari Makedonci	Mađari Makedonci	Mađari Makedonci
Musl-neopr. Nemci	Jug-neopr. Nemci	Musl.etn. Nemci	Muslimani Nemci	Muslimani Nemci	Muslimani Nemci	Muslimani Nemci	Muslimani Nemci
Poljaci Cigani Rumuni Rusi	Poljaci Cigani Rumuni Rusi	Poljaci Cigani Rumuni Rusi	Poljaci Romi-Cigani Rumuni Rusi	Poljaci Romi Rumuni Rusi	Poljaci Romi Rumuni Rusi	Poljaci Romi Rumuni Rusi	Poljaci Romi Rumuni Rusi
Rusini/Ukr	Rusini/Ukr	Ru/Uk/Rut/Mlr	Rusini	Rusini	Rusini	Rusini	Rusini
Slovaci Slovinci	Slovaci Slovinci	Slovaci Slovinci	Slovaci Slovinci	Slovaci Slovinci	Slovaci Slovinci	Slovaci Slovinci	Slovaci Slovinci
Turci	Turci	Turci	Turci Ukrajinci	Turci Ukrajinci	Turci Ukrajinci	Turci Ukrajinci	Turci Ukrajinci
				Francuzi Hrvati	Francuzi Hrvati	Francuzi Hrvati	Francuzi Hrvati
Hrvati	Hrvati	Hrvati	Hrvati	Hrvati	Hrvati	Hrvati	Hrvati
Crnogorci Česi	Crnogorci Česi	Crnogorci Česi	Crnogorci Česi	Crnogorci Česi	Crnogorci Česi Švajcarci Švedani Šokci	Crnogorci Česi Švajcarci Švedani Šokci	Crnogorci Česi Švajcarci Švedani Šokci Šopi
Ostali	Ostali Nac/neopr.	Ostali Nac/neopr.	Ostali Neizjašnjeni Regionalni	Ostali Neizjašnjeni Regionalni	Ostali Neizjašnjeni Regionalni	Ostali Neizjašnjeni Regionalni	Ostali Neizjašnjeni Regionalni
Neop/narod	Nepoznato	Nepoznato	Nepoznato	Nepoznato	Nepoznato	Nepoznato	Nepoznato

Izvor: Đurić i dr. (2014).

Kada govorimo o francuskim popisima, uočavamo potpuno drugačiji pristup prikupljanju, tačnije, neprikupljanju etno-statističkih podataka. Kao što je već navedeno u preporukama Ujedinjenih nacija, sprovođenje popisa je obaveza, ali postoji saglasnost u vezi pitanja koja se odnose na tzv. osetljive podatke. Odricanje od obaveze da se odgovori na ova pitanja takođe se slaže sa proklamovanim principom slobode izjašnjavanja, a kontinuirano izostavljanje pitanja o statičnim kategorijama etničkog identiteta (nacionalnost u etničkom smislu, maternji jezik i veroispovest) u Francuskoj više govori o prioritetu sprovođenja politike integracije imigranata nad formalnim etno-statističkim prebrojavanjem.

Jedna od najvećih dilema prilikom prikupljanja, obrade i publikovanja etno-statističkih podataka u većini evropskih zemalja je u vezi sa tumačenjem pojma etničkog identiteta. Nacionalna pripadnost i državljanstvo su promenljivi koncepti u zemljama Zapadne Evrope koji često poistovećuju nacionalne i etničke grupe. Principi i preporuke za popise Ujedinjenih nacija iz 1998. godine insistiraju da se definicije i kriterijumi koji se koriste stvaraju prema njihovom državnom kontekstu, a ne na iscrpnom spisku obeležja koja se mogu koristiti za identifikaciju etničke pripadnosti. Tako su državljanstvo i država rođenja među ključnim obeležjima, dok su nacionalnost u etničkom smislu, veroispovest i jezik opciona, odnosno dopunska obeležja. U Francuskoj su, s druge strane, pitanja o rasnoj i etničkoj pripadnosti odsutna iz popisnih obrazaca, a analitička razlika između rasno zasnovane diskriminacije i rasno zasnovane klasifikacije nije razumljiva (Simon et al., 2015). U Francuskoj je, kao i u većini država Zapadne Evrope, rasa u potpunosti zanemarena kao deskriptivna i neadekvatna statistička kategorija (Coleman, 2012). „Izostanak definicija rase i etničkog porekla, kao i nemoć pred rešavanjem mogućih sukoba između potrebe za prikupljanjem ovih podataka i zaštite ravnopravnosti i poverljivosti podataka, u potpunosti određuju pristup etno-statističkoj evidenciji u evropskim zakonima. Francuska ima restriktivan zakonski okvir o prikupljanju podataka koji otkrivaju rasno ili etničko poreklo i verska uverenja jer se smatraju društveno osetljivim“ (Chopin et al., 2014: 16). Podaci koji otkrivaju etničko i rasno poreklo ili veru mogu biti prikupljeni samo u skladu sa zakonima o zaštiti podataka i to u slučajevima kada: zakoni iziskuju njihovo prikupljanje, kada postoje određene poreske obaveze i potrebe neke verske zajednice da imaju uvid u versku pripadnost, kada postoji javni interes koji opravdava odstupanje od zabrane prikupljanja takvih podataka, i kada je eksplicitno data saglasnost (Simon et al., 2015).

Traganje za adekvatnim metodološkim rešenjima etno-statističke evidencije stanovništva Francuske, sa naglaskom na merama protiv direktne diskriminacije, podrazumeva i primenu nekih već viđenih tehnika

kojima se izbegava upotreba etničkih kategorija u zvaničnim statistikama. U tom smislu se uvode tehnike testiranja, slično popisima u Srbiji, sa napomenama u upitnicima i uputstvima za popisivače da se na tzv. „osetljiva“ pitanja ne mora dati odgovor. U raspravama se sve češće pominje i vrlo opasna, i odavno prevaziđena mogućnost etničke identifikacije preko individualnih podataka o imenu i prezimenu koja bi dovela do stvaranja kvazi-etničkih kategorija sa snažnim posledicama na segregaciju i diskriminaciju. Sličan efekat bi imalo i pripisivanje moći kulturnih funkcija, naročito jezika i vere, na račun političke i socijalne dimenzije nacionalne pripadnosti.

Francuski otpor uključivanju etničke i kulturne komponente u svojim popisima ima pozadinu u Ustavom proklamovanom sekularizmu i očuvanju francuskog identiteta. Nacionalnost se u Francuskoj tumači kao građanski ili pravni identitet, blizak državljanstvu, ali u Istočnoj Evropi i bivšim sovjetskim državama je više usklađena sa kulturnim identitetom i etničkim poreklom (Kertzer, Arel, 2002; Blum, 2002). Član 1 Ustava iz 1958. godine tako propisuje da je Francuska nedeljiva, sekularna i demokratska Republika. To osigurava jednakost pred zakonom svih građana bez obzira na njihovo poreklo, rasu ili religiju. Postavlja se pitanje da li ovim Ustav zabranjuje stvaranje statistike koja prikuplja navedene etničke podatke? „Razlozi usled kojih Francuska odbija da proučava i postavlja pitanja vezana za etničku pripadnost su uglavnom političke prirode“ (Simon et al., 2015: 5).

Tabela 2.

Tipologija država prema prikupljenim podacima u zavisnosti od koncepta posmatranja države i nacionalnog identiteta

Tip	Podaci	Geografska sredina
Države-centri	Zemlja rođenja i državljanstvo	EU 15 – osim država Severne Evrope, Turska
Države-mozaici	Nacionalna/etnička pripadnost i jezik	Baltičke države, države Centralne i Istočne Evrope i Balkan
Post-migratorne, multikulturalne države	Etnička grupa i religija, zemlja rođenja roditelja	Ujedinjeno Kraljevstvo, Irska, Holandija, skandinavske države
<i>Izvor: Simon (2007).</i>		

Francuska je primer „države-centra“, u kojoj se statistika razvijala tako da odgovara multikulturalnom profilu države, a u skladu sa borbom protiv diskriminacije koja zauzima centralno mesto u javnim raspravama. Značajan deo građana smatra da bi usvajanje zakona o prikupljanju

etnostatističkih podataka negativno uticalo na jedinstvo nacije i jačanje koncepta različitosti, što vodi ka pojavi predrasuda. Međutim, Francuska, koja se odlikuje odsustvom etno-statistike u cilju promovisanja nacionalnog jedinstva, se politički suočava sa porastom potražnje za podacima koji sadrže informacije o integraciji potomaka imigranata. Dok je podatke o državljanstvu i zemlji rođenja relativno lako prikupiti, podaci o etničkoj pripadnosti i rasi su po svojoj prirodi subjektivni, a definicije promenljive. Odgovarajuće kategorije su dakle potencijalno nestabilne, jer su pod direktnim uticajem vladajuće politike. „Tvrdnja da su ove kategorije subjektivne i krhke ima veće razmere, jer pretpostavlja da će njihova uloga u istoriji, koja je sastavljena od ropstva, kolonizacije, ksenofobije, eksploatacije i dominacije biti otkrivena. Stoga je izbegavanje praćenja etničke i rasne pripadnosti, religijskih uverenja i jezika logičan sled okolnosti, s obzirom da takva statistika ima moć otkrivanja istorijski iskristalisanih odnosa moći“ (Simon et al., 2015: 75).

Simon (2014) navodi da Francuzi, pre svega republikanci, nude model integracije koji promoviše nevidljivost nacionalnih manjina. Sa jedne strane, republikanci na osnovu modela asimilacije pretpostavljaju da bi imigranti trebalo da izgube kulturni i jezički identitet. Oni koji se zalažu za asimilacionu perspektivu su bili zadovoljni sa tri zvanične kategorije: (Francuzi, Francuzi po sticanju državljanstva i stranci), jer su oni usmereni na proučavanje i praćenje asimilacionih procesa. Sa druge strane, oponenti tvrde da je potreba za praćenjem etničkih podataka velika jer se jedino tako može uočiti i pratiti diskriminacija, kao i da će se etničke kategorije postepeno prihvatati i u Francuskoj, isto kao što se to dogodilo u demokratijama severne Evrope (Schnapper, 2007).

Zaključak

Na osnovu navedenog ostaje otvorena dilema o međusobnom odnosu preovlađujućeg teorijskog koncepta etničkog identiteta i zvanične statističke prakse na primerima Srbije i Francuske. Uvažavajući značaj socio-psiholoških korena etničke pripadnosti, primordijalizam pruža objašnjenje za istrajnost etničkih veza, ali ne odgovara na pitanja zašto je etnički identitet postao promenljiva kategorija, kao i zašto se novi etnički identiteti javljaju među biološki i kulturno različitim grupama. Primordijalističko shvatanje, sa jedne strane, minimizira uticaj istorijskih i društvenih okolnosti koje istovremeno mogu da konstruišu i dekonstruišu, odnosno jačaju i slabe etničke identitete, dok, sa druge strane, naglašava značaj biološkog i kulturnog nasleđa, pripisivanje nacionalnosti i fiksne etničke granice. Ideološko-političke posledice ovakvog shvatanja mogu biti etnocentrizam, etno-statistički determinizam i nacionalizam. Nasuprot tome, konstruktivizam čvrstim argumentima naglašava značaj socijalne

konstrukcije etničkog identiteta, njegovu promenljivost i fleksibilne etničke granice, dok instrumentalizam tretira etničku pripadnost kao racionalan izbor. Posledice ovih pristupa mogu biti slabljenje statičnih elemenata etničkog identiteta (religija, maternji jezik i nacionalnost u etničkom smislu), etnički transfer i pojava nadnacionalnih koncepata.

Pre izvođenja zaključka o dominantnim pristupima pri etno-statističkoj evidenciji stanovništva Srbije i Francuske važno je pomenuti i ustavne razlike. U Ustavu Srbije je primarno naglašen većinski srpski narod, potom svi građani koji u njoj žive, kao i načela građanske demokratije i ljudska i manjinska prava, dok je u Ustavu Francuske naglasak na sekularnosti države, tekovinama demokratije i jednakosti svih građana bez obzira na njihovo poreklo, rasu ili religiju. Sledi da je Ustav Srbije jasno predvideo etničku diferencijaciju na „većinu i manjinu“, čega u francuskom Ustavu nema. Nameće se zaključak da je statističko praćenje primordijalnih elemenata etničkog identiteta u Srbiji već regulisano najvišim pravnim aktom, dok se, sa druge strane, pripadnost poreklu, rasi i religiji pominje u Ustavu Francuske, ali zvanična statistika uporno odbija da kategorizuje stanovništvo prema etničkim obeležjima. Etnička struktura Srbije i Francuske je nastajala pod različitim istorijskim okolnostima pa pitanje etničkog identiteta nema podjednak društveni i državni značaj. Ako prihvatimo pretpostavku o promenljivosti etničkog identiteta možemo prihvatiti i stav da obe statistike učestvuju u konstrukciji etničke stvarnosti, ali i da etnička stvarnost konstruiše zvanične statistike. Dominacija pravne nacionalnosti je jedna od osnovnih karakteristika, ali i potreba imigracionih država, jer predstavlja instrument homogenizacije, a pre svega asimilacije doseljenika. Suprotno tome, etnodemografska diferencijacija stanovništva Srbije je rezultat složenih istorijskih, antropogeografskih, demografskih, socio-kulturoloških i političkih procesa. Primer za to je pojava etno-konfesionalnog determinizma koji već u dugom istorijskom razdoblju predstavlja okosnicu etničke (nacionalne) diferencijacije i dodatno sredstvo nacionalne homogenizacije. Dok u francuskoj popisnoj statistici trend samoidentifikacije i etničkog subjektivizma postaje sve učestaliji i postepeno evoluirao iz pravne u etničku kategoriju, srpska popisna statistika operiše kategorijama nacionalnosti, veroispovesti i maternjeg jezika na osnovu subjektivnog kriterijuma kao jedinog i zvaničnog principa nacionalne identifikacije. Subjektivni kriterijum etničke identifikacije u zvaničnoj statistici stanovništva Srbije omogućava promenu nacionalnog opredeljenja, što veoma nepovoljno utiče na kvalitet prikupljenih etnostatističkih podataka i u znatnoj meri otežava njihovu primenu u demografskim istraživanjima. Dramatične oscilacije popisnih podataka kod određenih etničkih grupa u Srbiji obično nemaju demografsko objašnjenje jer najčešće predstavljaju

statistički refleks promenljivih društveno-političkih i socio-ekonomskih okolnosti.

Sa druge strane, u Francuskoj se javila ideja o posebno dizajniranom modelu integracije, prema kome bi imigranti postepeno gubili svoj kulturni i jezički identitet, a potomci doseljenika ostali nevidljivi za kvantitativna istraživanja. Ovakav socijalni konstrukt omogućio je ignorisanje drugih etničkih identiteta, i brisanje nasleđa imigracije, kao i pojačan proces asimilacije u jedinstvenu naciju. To znači da imigracioni karakter Francuske i elementi kulturnog pluralizma predstavljaju osnovu za teorijsko shvatanje etničkog identiteta, koji u cilju politike integracije u postkolonijalnoj eri Francuske podrazumeva konstrukciju zasnovanu na ekvivalenciji građanske i etničke pripadnosti.

Ovaj članak je pripremljen u okviru realizacije istraživačkog projekta finansiranog od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije – *Istraživanje demografskih fenomena u funkciji javnih politika u Srbiji* (III 47006). Razmatranja u članku su zasnovana na postavkama iz diplomskog rada „Teorijska shvatanja etničkog identiteta u metodološkim rešenjima popisa stanovništva Srbije i Francuske“, koji je Nevena Radić odbranila 15.09.2016. na Odseku za demografiju Geografskog fakulteta Univerziteta u Beogradu pod mentorstvom dr Aleksandra Kneževića.

Literatura

- BANTON, M. (1983). *Racial and Ethnic Competition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BASHAM, R. & DE GROOT, D. (1977). Current approaches to the anthropology of urban and complex societies. *American Anthropologist* 79(2): 414–440.
- BLUM, A. (2002). Resistance to identity categorization in France. In I.D. Kertzer & D. Arel (Eds.), *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses* (pp. 121–147). Cambridge: Cambridge University Press.
- BRASS, P. (1991). *Ethnicity and Nationalism. Theory and Comparison*. London: Sage Publications.
- CHOPIN, I., FARKAS, L. & GERMAINE, C. (2014). *Ethnic Origin and Disability Data Collection in Europe: Measuring Inequality – Combating Discrimination*. New York: Open Society Foundations.
- COLEMAN, D. (2012). The Changing Face of Europe. In A. J. Goldstone, P. E. Kaufmann & M. Duffy Toft (Eds.), *Political Demography. How Population Changes Are Reshaping International Security and National Politics*. New York: Oxford University Press.

- ĐURIĆ, V., TANASKOVIĆ, D., VUKMIROVIĆ, D. & LAĐEVIĆ, P. (2014). *Etnokonfesionalni i jezički mozaik Srbije*. Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije.
- GEERTZ, C. (1963). *The Integrative Revolution. Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States. Old Societies, New States*. New York: The Free Press.
- GILLNER, E. (1983). *Nationes and Nationalism*. Oxford: Basil Blackwell.
- GLAZER, N. & MOYNIHAN, D. (1975). *Ethnicity, Theory and Experience*. Cambridge: Harvard University Press.
- HAYDEN, R. (1993). *Constitutional Nationalism in the Formerly Yugoslav Republics*. Washington: The University of Pittsburgh.
- KERTZER, I. D. & AREL, D. (2002). Census, identity formation, and the struggle for political power. In I. D. Kertzer & D. Arel (Eds.), *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses* (pp. 1–42). Cambridge: Cambridge University Press.
- KNEŽEVIĆ, A. (2007). Uticaj primene subjektivnog kriterijuma kao zvaničnog principa nacionalne identifikacije u popisima stanovništva na ispoljavanje romskog etničkog identiteta u Srbiji. *Glasnik srpskog geografskog društva* 87(1): 79–88.
- KNEŽEVIĆ, A. (2011). Metodološki problemi etnostatističke evidencije i etnodemografskih proučavanja stanovništva Srbije. *Demografija* 8: 129–144.
- KNEŽEVIĆ, A. (2012). Slovenians in Serbia. A Contribution to the Ethno-demographic Study. *Annales – Series Historia et Sociologia* 22(1): 171–186.
- MRĐEN, S. (2002). Narodnost u popisima. Promjenljiva i nestalna kategorija. *Stanovništvo* 40(1–4): 77–103.
- PETIT, V. (2013). *Counting Populations, Understanding Societies – Towards an Interpretative Demography*. Dordrecht, Heidelberg, New York, London: Springer.
- PETROVIĆ, E. (1989). Teorijske pretpostavke istraživanja etničkog identiteta. *Zbornik radova Etnografskog instituta* 20: 9–14.
- POUTIGNAT, P. & STREIFF-FENART, J. (1995). *Theories de l'ethnicate*. Paris: Presses universitaires de France.
- PETROVIĆ, R. (1983). Dugoročne promene etničke strukture u SR Srbiji. *Zbornik Filozofskog fakulteta* 13(2): 132–152.
- RADOVANOVIĆ, S. (1995). Etnička struktura i maternji jezik stanovništva. Stanovništvo i domaćinstva SR Jugoslavije prema popisu 1991. *Stanovništvo* 47(1–4): 185–216.
- RADOVANOVIĆ, S. (1996). Mogućnost korišćenja statističke građe za analizu etnografskih i etnodemografskih procesa. *Zbornik radova Geografskog instituta „Jovan Cvijić“* 46: 265–273.
- RADOVANOVIĆ, S. (2005). Dva veka popisne statistike u Srbiji. *Demografija* 2: 33–43.

- RADOVANOVIĆ, S. (2007). Etnička struktura Kraljevine Jugoslavije u kontekstu nacionalne politike jugoslovenstva. *Demografija* 4: 129–140.
- RADOVANOVIĆ, S. & RADOVANOVIĆ, M. (1998). Muslimani u popisu stanovništva SR Jugoslavije 2001 – predlog za klasifikaciju nacionalnosti. *Statističar* 22: 9–18.
- RIBIĆ, V. (2007). Srpski nacionalizam na kraju XX veka. U S. Nedeljković (ur.) *Antropologija savremenosti*, knj. 23 (str. 151–171). Beograd: Etnološka biblioteka, Srpski geneaološki centar: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- SARNA, D. (1978). From Immigrants to Ethnic: Toward a New Theory of “Ethnicization”. *Ethnicity* 5: 370–378.
- SHILS, E. (1957). Primordial, personal, sacred and civil ties. *British Journal of Sociology* 8: 13–147.
- SIMON, P. (2007). ‘Ethnic’ statistics and data protection in the Council of Europe countries. Thematic report of the “European Commission against Racism and Intolerance (ECRI)”. Strasbourg: Council of Europe.
- SIMON, P. (2014). The Republican model: Myths of the governance of immigration and integration. In J. Hollifield, P. Orrenius, P. Martin (Eds.), *Controlling immigration: A global perspective* (pp. 72–79). Stanford: Stanford University Press.
- SIMON, P., PICHE, V. & GAGNON, A. (Eds.) (2015). *Social Statistics and Ethnic Diversity. Cross-National Perspectives in Classifications and Identity Politics*. Heidelberg, New York, Dordrecht, London: SpringerLink.com.
- SIMON, S. (1999). Nationality and origins in French statistics: Ambiguous categories. *Population*, an English Selection 11(1): 193–219.
- SCHNAPPER, D. (2007). *Qu’est-ce que l’intégration?* Paris: Gallimard.
- UNITED NATIONS (2006). *Recommendations for the 2010 Censuses of Population and Housing. Conference of European Statisticians*. New York, Geneva: United Nations.
- VAN DEN BERGHE, P. (1981). *The Ethnic Phenomenon*. Connecticut: Greenwood press.
- VLAHOVIĆ, P. (1982). Etnološki pristup proučavanju etnogeneze. *Etnološke sveske* 4: 58–72
- VLAHOVIĆ, P. (1992). Etnos i etnogeneza u etnologiji – od lokalne zajednice do savremenih naroda i nacija. Etnos, etnogeneza i narodna kultura. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 41: 93–106.
- VUKANOVIĆ, T. (1974). *Etnogeneza Južnih Slovena*. Vranje: Vranjski glasnik X.
- YANCEY, W., ERICKSEN, E. & JULIANI, R. (1976). Emergent Ethnicity: A Review and Reformulation. *American Sociological Association* 41(3).
- YANG, P. (2000). *Ethnic Studies: Issues and Approaches*. New York: State University of New York Press.

Aleksandar Knežević, Nevena Radić**

**The Census Categorization of Ethnic Identity:
Between Theoretical Comprehensions and Statistical Practice**

S u m m a r y

Theoretical debates about ethnic identity during the second half of the 20th century did not just attract attention of academic circles, but they influenced creation of political discourse which determined public life in almost every multinational society, regardless the level of socio-economic development. In recent decades, many theories about ethnic identity have emerged, especially those about ethnicity as a relatively new concept, which caused a great deal of controversy that has been ongoing since the 1960s. Modern demography deals with problems of great social importance, especially when it comes to anthropological, social and political demography, whose results often take lead in the modern political debate. In that sense, a lot of theoretical approaches tried to emphasize the decline of importance of traditional elements of ethnic identity, even their disappearance in favor of supranational concepts, over the past more than half a century. However, in practice, the opposite processes are constantly repeating and the awareness of belonging to certain ethnic group, not only remained the important part of social life, but its significance rapidly grew in certain periods and societies. Ethnic and social pluralism of modern societies, together with massive migration flows, have initiated the review of sustainability, not only the traditional definitions of ethnic identity, but also the various supranational concepts which have mostly emerged from ethnic identification and legal nationality. The fear that ethno-cultural pluralism will have negative effects on ethno-demographic differentiation increased the need for quantitative researches of demographic characteristics of population towards ethnic marks, also for reviewing of methodological solutions of ethno-statistic evidence, starting from definitions, categorizations and statistic classification, as far as the ways of collecting and publishing the data. In that sense the censuses are considered as a base of ethno-demographic studies of French and Serbian population, in which different theoretical concepts of ethnic identity created two different approaches to ethno-statistic census process. In every Serbian census from the middle of the 19th century till today central topics were the questions about static ethno-cultural categories of religion and about mother tongue, while the question about ethnicity was asked in each and every census taken after Second World War. On the other hand, although it has the longest census tradition in Europe, the official ethno-statistic evidence of population in France has been for a long time determined by constant rejection of ethnic categorization and by the absence of questions about primary ethnic marks of population. Instead, the supranational concept of legal nationality has become the central spot while, as a feature of political integration of immigrants in a census, the question

* University of Belgrade, Faculty of Geography – Department of Demography (Serbia); e-mail: knezevic@gef.bg.ac.rs

about state of birth starts to appear. The main dilemma regarding relations between prevailing theoretical concepts of ethnic identity and the official statistic practice based on Serbian and French models, still remains. Therefore, this paper shows two-way influence of ethno-statistic categorization and the real ethnic structure, and opens a discussion whether the ethnic identities have been defined by statistics or the ethnic identity is the one which defines the official statistics.

Keywords: *ethnic identity, census, Serbia, France, ethnic categorization*